

تبیین جامعه‌شناختی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش از منظر صاحب‌نظران ایرانی^۱

مصطفی مرادی^۲

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز

فریبا شایگان^۳

استاد دانشگاه علوم انتظامی امین (نویسنده مسئول)

منیژه نویدنیا^۴

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۵/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۴/۱۴

چکیده

تحقیق حاضر با هدف شناسایی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش به صورت پیمایشی صورت گرفت. جامعه آماری صاحب‌نظران و اساتید رشته‌های علوم انسانی اختصاصاً جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مطالعات خاورمیانه و تروریسم بودند که با نمونه‌گیری گلوله‌برفی ۳۰ نفر از آن‌ها انتخاب شد. به لحاظ تئوری از نظریه آرنت، تاجفل، اسپرینگر، ماکرس استفاده شد همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون تی تک‌نمونه‌ای و فریدمن بهره گرفته شد. نتایج تحقیق نشان داد؛ ۴ زمینه و بستر اصلی به عنوان مهم‌ترین بسترها در پیوستن پیکارجویان به داعش شناسایی شد؛ شکاف‌های طبقاتی با میانگین رتبه‌ای ۱۵/۲۰، نابرابری اقتصادی-درآمدی (۱۴/۷۷)، بیگانگی‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب (۱۳/۹۵)، بحران هویت (۱۳/۶۸). گروه دوم زمینه‌ها و بسترها از لحاظ درجه اهمیت (از منظر پاسخگویان) شامل تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران) (۱۲/۱۵)، ناامیدی از بهبود شرایط زندگی (۱۲/۱۳)، سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده (۱۱/۸۳)، طرد سبک‌زندگی غربی (۱۱/۵۷) و بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی (۱۰/۹۰)، محرومیت نسبی (۹/۹۷)، طرد اجتماعی و نادیده گرفتن شدن (۷/۶۷)، بیگانگی اجتماعی (۷/۳۵)، حاشیه‌نشینی (۷/۰۳)، فقر (۶/۴۰) و بیکاری (۵/۶۸).

واژه‌های کلیدی: زمینه‌ها و بسترهای محرک؛ محرومیت نسبی، فقر، تروریسم، داعش.

۱. این مقاله مستخرج از پایان نامه دکتری مصطفی مرادی با عنوان زمینه‌های اجتماعی و تاریخی شکل‌گیری داعش در عراق است که به راهنمایی سرکار خانم دکتر فریبا شایگان و مشاوره سرکار خانم دکتر منیژه نویدنیا در دانشگاه آزاد واحد تهران مرکز در حال انجام است

2. mostafa_m73@yahoo.com

3. shayegan_fa@yahoo.com

4. navidnia@hotmail.com

انجمن مطالعات جهان اسلام

Islamic World Studies Association

جمعية دراست العالم الاسلامی

فصلنامه علمی-پژوهشی

پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

مقدمه و بیان مسأله

امروزه فعالیت‌های تروریستی و اقدام‌های خرابکارانه گروه‌های تروریست که در کشورهای مختلف اتفاق می‌افتد، صحنه تلخی از رفتارهای انسانی است که ضمن قربانی شدن عده‌ای از انسان‌های بی‌گناه در آن، خسارت‌های جبران‌ناپذیری به دولت‌ها و ملت‌ها وارد می‌کند؛ فعالیت‌هایی که اگرچه بازیگران آن ملیت‌های مختلفی دارند، اما در حال حاضر مرکز رشد و گسترش آن در خاورمیانه و به ویژه کشورهای عراق و سوریه است. (Awan, 2015: 25) روند فعالیت‌های تروریستی-تکفیری در خاورمیانه از سال ۲۰۱۰ روبه‌فزونی نهاده است. معرف چنین الگوی رفتاری خشن و خطرناکی، گروه‌هایی نظیر داعش و جبهه‌النصره هستند که با تصرف بخش‌های وسیعی از مناطق سرزمینی در عراق و سوریه، موجودیت قلمروی یافته‌اند و داعیه برقراری نظام خلافتی را در سر می‌پروراندند (کوهکن‌باقری، باقری، ۱۳۹۴: ۱۸۸). اشتغال موصل در ژوئن ۲۰۱۴ از مهم‌ترین تحولات منطقه‌ای و داخلی کشور عراق پس از سقوط رژیم بعث به شمار می‌آید. به اشتغال موصل، داعش توانست خود را به عنوان یک کنشگر غیردولتی فعال‌تر از گذشته نشان دهد. تا قبل از آن، تحرکات این گروه بیش‌تر حالت شورش در سطح مناطقی از عراق را داشت، اما با اشتغال ناگهانی تعدادی از شهرهای عراق، طی مدتی بسیار کوتاهی توانست چهره دیگری از خود به نمایش بگذارد و تاحدودی به شعارهای خیالی تشکیل امارت اسلامی در قسمتی از عراق و سوریه برسد. داعش نشأت گرفته از القاعده عراق (در طی ۲۰۰۱ تا ۲۰۰۶) است (Abbas, 2015: 12) قدرت داعش را نباید فقط براساس توان نظامی این گروه در تصرف بخش‌های وسیعی از سوریه و عراق ارزیابی کرد بلکه تامین مناسب مالی و از آن مهم‌تر جذب و سازماندهی جنگجویان از خاورمیانه، آسیای مرکزی، شمال آفریقا و اروپا را باید مهم‌ترین قدرت این گروه بشمار آورد (Cesari, 2014: 45) شواهد موجود حاکی است داعش سازمانی منسجم، دارای قدرت مانور زیاد، بهره‌مند از منابع گسترده، فعال در شبکه‌های اجتماعی و دارای اهداف مشخص در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، و ایدئولوژیک است. فارغ از همه تحلیل و بررسی‌هایی که در مورد چگونگی فعالیت گروه‌های تروریستی و چگونگی مقابله با آن عنوان می‌شود و یا تحلیل‌هایی که ناظر بر دامنه جغرافیایی فعالیت آنها یا دخالت قدرت‌های بیگانه در شکل‌گیری آنهاست، موضوع مهم دیگری که در بررسی‌ها از آن غفلت شده است، زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی تولید و گسترش اندیشه‌ها و

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۲

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادین جهان اسلام

۳

تاسیس: جامعه‌شناسی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای ...

شکل‌گیری گروه‌های تروریستی است؛ زمینه‌هایی که منعکس‌کننده وضعیت طبقات و اقشار مختلف، و سیاست‌های اقتصادی-اجتماعی اعمال‌شده بر افرادی هستند که جذب گروه‌های تروریستی شده‌اند (Hoyle et al, 2015: 1). در این میان، داعش یکی از مهم‌ترین گروه‌هاست که به دلیل پیروزی‌هایی که در سال‌های گذشته در کشور عراق و سوریه به دست آورده بود توانسته بود بر حجم قابل‌توجهی از منابع مادی این کشورها مسلط شود و با تقویت پایه‌های اقتصادی دامنه فعالیت‌های خود را نیز افزایش دهد؛ گروهی که در بسیاری از فعالیت‌های تروریستی جهان نقش محوری داشت (Neumann, 2015: 2).

گروه تروریستی داعش به مثابه سایر گروه‌های تروریستی معمولاً در شرایط بحران‌زا ایجاد شد و با بهره‌گیری از مولفه‌هایی چون بی‌ثباتی سیاسی، خلاءهای امنیتی و بافت‌های اجتماعی شکننده که محصول سیاست‌های اقتصادی و اجتماعی نسنجیده حاکمان بود فرصت رشد و نمو پیدا کرد. با توجه به این که گروه داعش دارای حامیانی بود که از بُعد اقتصادی اعم از مالی و تسلیحاتی آن‌ها را تامین می‌کرد به سرعت دامنه نفوذ و قدرت خود را در بخش‌های وسیعی از عراق و سوریه گسترش داد (Peresin, 2015)) اما نکته مهم این است که گروهی تروریستی داعش توانسته بود جنگجویانی از کشورهای آسیای مرکزی، قفقاز و حتی کشورهای اروپایی را جذب کند که حتی برخی از این جنگجویان ابتدا مسیحی بوده و سپس مسلمان شده بودند، اگرچه پیوستن جنگجویان خارجی به جنگ‌های داخلی پدیده جدیدی نیست و نمونه‌های تاریخی متعددی برای آن می‌توان برشمرد از جمله، جنگ داخلی اسپانیا و انقلاب آمریکا (۱۸۳۵)، جنگ افغانستان در دهه ۸۰ میلادی، جنگ عراق در سال ۲۰۰۳ و جنگ روسیه و چین در سال ۱۹۹۵؛ اما نمونه عراق و به ویژه سوریه در ابعاد و مقیاس و ماهیت و مشخصات جنگجویان متفاوت از همه آن‌هاست (Briggs and Silverman, 2014: 22). در منابع مربوط به مشخصات جنگجویان داعشی دو گروه از افراد مشخص شده‌اند؛ گروهی از جنگجویان داعشی زنان و مردانی جوان، تحصیل‌کرده، از طبقه متوسط و با مدارک دانشگاهی هستند که اغلب از کشورهای اروپایی آمده‌اند از جمله جنگجویان فرانسوی (۱۲۰۰ تن)، بریتانیایی (۶۰۰-۵۰۰ تن) و آلمان (۶۰۰-۵۰۰ تن) اما بخش دیگری از جنگجویان داعشی نیز زنان و مردانی جوان، از طبقات کم‌درآمد و محروم، بیکار و از خانواده‌های پرجمعیت بوده‌اند این جنگجویان اغلب از کشورهای آسیای مرکزی

شامل کشورهای قزاقستان (۱۰۰ تن)، فرقیستان (۸۰۰ تن)، ازبکستان (۱۰۰۰-۸۰۰ تن)، تاجیکستان (۱۰۰۰-۸۰۰ تن) بوده‌اند (Zavadski, 2015:2) سیمای اجتماعی فعالان داعش به سیمای اجتماعی گروه‌های سنی جوان نزدیک است اگرچه یکی از عوامل اصلی در پیوستن افراد خارجی به گروه داعش انگیزه‌های مادی و اقتصادی است اما با صرف آن نمی‌توان به توضیح دقیق و واقع‌بینانه از ورود این افراد دست یافت؛ به عبارتی علاوه بر افراد فقیر و بیکار که به داعش ملحق می‌شوند، برخی از این پیکارجویان داعشی نیز از وضعیت مناسب اقتصادی برخوردارند (Makhefi, 2015: 14; Martinez, 2016: 2) پژوهش حاضر با توجه به خلاء موجود در پژوهش‌های داعش صورت گرفت چه بسیاری از پژوهش‌های مربوطه تنها به عوامل سیاسی و دخالت‌های بیگانگان توجه داشته و از وضعیت داخلی، اجتماعی-اقتصادی و سیاست‌گذاری کشورهای میزبان داعش غفلت ورزیده بودند براین اساس، تحقیق حاضر درصدد پاسخگویی به سؤال زیر است؛ چه زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی در پیوستن جنگجویان خارجی به گروه تروریستی داعش موثر بوده است؟

۲- پیشینه تحقیق

۱-۲. پژوهش‌های تجربی

اگرچه مطالعات خوبی در زمینه علل شکل‌گیری داعش صورت گرفته است لیکن مطالعات اندکی در ارتباط با زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی مشوق پیوستن پیکارجویان خارجی به گروه داعش بوده است. اشرف‌نظری و پیرانی (۱۳۹۶) در تحقیقی با عنوان «تحلیل کنش‌های خشونت‌بار داعش از چشم‌انداز روان‌شناسی سیاسی؛ با تأکید بر نظریه تعارض واقع‌گرایانه» نشان دادند؛ خشونت داعش، حاصل مجموعه‌ای از عوامل از قبیل واکنش به تجربه استعمار، بحران هویت، ناکامی-سرخوردگی، تحقیر، تبعیض و جنگجویان خارجی به ویژه کشورهای غربی که حس تبعیض و تحقیر، شهروند درجه دو بودن و فقر را القاء می‌کنند، سبب رواج خشونت عریان از سوی داعش شده است (اشرف‌نظری، پیرانی، ۱۳۹۶). تحقیق امینیان و زمانی‌زمانی (۱۳۹۵) با عنوان «چارچوبی نظری برای تحلیل رفتار گروه داعش» نشان داد؛ علل گرایش به این هویت جمعی به‌شدت افراطی محصول شکست فرایندهای بدیل در جهت همبستگی و ثبات مردم این منطقه، تاریخ گذشته کشورهای عربی

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسة العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های جهانی اسلام

و شکست فرایند ملت‌سازی؛ به ویژه در عراق و ریشه در ناکامی‌های سیاسی، اجتماعی و تبعیض‌ها و نابرابری‌های اقتصادی دارد که ساختارهای سیاسی-اقتصادی کشورهای عربی آن را به جامعه‌شان تحمیل کرده است (امینیان، زمانی‌زمانی، ۱۳۹۵).

تحقیق کوهکن‌باقری و باقری (۱۳۹۴) با عنوان «زمینه‌های شکل‌گیری گروه داعش در آسیای مرکزی» نشان داد؛ از جمله بسترهای سیاسی محرک ظهور داعش را باید در اقدامات نادرست رهبران منطقه و ساختار اجتماعی جوامع منطقه، فقر مادی و بیکاری، فعالیت رسانه‌ای اجتماعی و مجازی داعش دانست. همچنین در پژوهش مذکور، ژئواستراتژیک‌بودن منطقه و همجواری آن با سه قدرت روسیه، چین و ایران، قراردادش دره فراغانه به عنوان کانون جغرافیایی بحران‌زا در این منطقه و نیز همجواری منطقه با افغانستان و تاثیرپذیری آسیای مرکزی از تحولات افغانستان و وجود نارکو تروریسم منطقه‌ای همگی از جمله عوامل ژئوپولیتیکی دخیل در این موضوع هستند (کوهکن‌باقری و باقری، ۱۳۹۴). کریمی‌مله و گرشاسبی (۱۳۹۴) در تحقیقی با عنوان «بررسی چرایی پیوستن جنگجویان خارجی به داعش» نتیجه گرفتند؛ جنگجویان به دلیل سرخوردگی و داغ‌ننگ و بحران هویت ناشی از پدیده اسلام‌هراسی در غرب، به منظور معنابخشی به خویشتن و رهایی از وضع اسف‌بار هویتی و حفظ و نمایش ارزش‌های خود به داعش پیوسته‌اند (کریمی‌مله، گرشاسبی، ۱۳۹۴). تحقیق محمدیان و ترابی (۱۳۹۴) با عنوان «بسترها و عوامل موثر در شکل‌گیری گروهک تروریستی داعش» که با رویکردی توصیفی-تحلیلی صورت گرفته بود یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که می‌توان از ایدئولوژی سلفی-جهادی، عوامل داخلی (ضعف دولت و نیروهای نظامی، تعامل با گروه‌های سیاسی، عوامل جغرافیایی، اختلافات قومی، عوامل اجتماعی-اقتصادی)، عوامل منطقه‌ای (بحران سوریه، حمایت‌های مالی و نظامی عربستان و قطر به منظور سرنگونی حکومت اسد و همکاری‌های ترکیه با گروه‌های مخالف اسد) و از نقش غرب به رهبری ایالات‌متحده (به بهانه کمک به ثبات منطقه و عراق، مبارزه با تروریست‌ها و تلاش برای ایجاد حکومت مردمی در سوریه) به عنوان عوامل فرامنطقه‌ای موثر در شکل‌گیری گروهک تروریستی داعش نام برد (محمدیان، ترابی، ۱۳۹۴). تحقیق زارعان (۱۳۹۴) که به روش اسنادی-توصیفی و با عنوان «زمینه‌های ظهور و گسترش داعش در محیط امنیتی غرب آسیا» نشان می‌دهد: اندیشه تکفیر مبتنی بر سلفی‌گری به عنوان زمینه فکری و مقاومت در برابر

امواج جهانی سازی به عنوان زمینه‌ای فرهنگی، موجبات ظهور و گسترش داعش در جغرافیای جهان اسلام را فراهم کرده‌اند. در سطح ملی، داعش در خلاء رهبری و بحران هویتی اهل سنت، با استفاده از احساسات مذهبی آنان، در جغرافیای دولت‌های فرومانده ظهور کرد و اقتدار این دولت‌ها را به چالش کشید. در سطح منطقه‌ای، به عنوان بازیگری غیردولتی، با بدیل سازی از گفتمان اسلام‌گرایی، به مقابله با گفتمان انقلاب اسلامی و محور مقاومت پرداخت. در سطح بین‌المللی نیز جنگ بین‌تمدنی را که آمریکایی‌ها منادی و مدعی آن بودند، به جنگی درون‌تمدنی تبدیل تبدیل و در جهت اسلام‌هراسی حرکت کرد (زارعان، ۱۳۹۴).

تی‌سه^۱ (۲۰۱۶) در تحقیقی با عنوان «داعش و ثبت‌نام: چطور ویژگی‌های جمعیت‌شناختی در پیوستن به گروه داعش نقش بازی می‌کنند؟» نشان داد؛ برخی از اعضای داعش ۱۵-۳۰ ساله هستند و از طریق شبکه‌های اجتماعی جذب این گروه شده‌اند. پیوستن برخی از اعضای داعش به مثابه یک جایگزین در زندگی آن‌ها مطرح بوده است و برخی دیگر به علت ایدئولوژی داعش بوده است. برخی از اعضای داعش از مدارس انصراف داده بودند زمانی که احساس کردند گزینه‌های زندگی‌شان محدود است؛ ثروت و درآمد کم برخی از اعضاء داعش فرصت‌های کمی را برای آن‌ها فراهم می‌آورد، به ویژه در کشورهای غربی؛ در حالی که داعش قول فراهم آوردن کالاهای لوکس، زن، و ثبات مالی را به آن‌ها داده بود. اعضای داعشی که از طبقات اجتماعی-اقتصادی کم‌درآمد بودند در فراهم آوردن نیازهای اساسی با مشکل مواجه بودند در حالی که داعش قادر به تهیه سرپناه، غذا و نیازهای اساسی برای بقاء آن‌ها بود. افراد ثروتمند که به داعش پیوسته بودند، این پیوستگی را نوعی هیجان و هویت می‌دانند؛ از جمله زنان متعلق به طبقات مرفه در غرب که به گروه داعش پیوسته بودند سبک زندگی غربی را رد می‌کردند (Tse, 2016). هادرا^۲ (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان «داعش: گذشته، حال و آینده؟» نتیجه گرفت؛ اساساً داعش با استفاده از رسانه‌های اجتماعی، پیام خود را به جهانیان انتقال داد و کمپین داعش در شبکه‌های اجتماعی نظیر یوتیوب و توییتر خوب سازماندهی شده بود بنابراین نقش تبلیغات در جذب عضو برای داعش حیاتی بود. داعش در شبکه‌های اجتماعی تصویری از دولت مدرن شامل ساختارهای قانونی و حاکمیت، یک اقتصاد مناسب و ماندگار، و توانایی تهیه نیازها و خدمات عمومی پیچیده را ارائه داد. برخی از اعضای داعش

فصلنامه علمی-پژوهشی
جمعیت‌ترانس‌العلم‌الاسلامی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۶

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

1. Tse

2. Hadra

فصلنامه علمی - پژوهشی
مجموعه‌ی دراست‌العلوم الاسلامی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

۷

تبیین جامعه‌شناختی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای ...

که عضو این گروه شده بودند در کشورهای غربی یا کشورهای آسیایی، خاورمیانه در زمینه تامین نیازهای اولیه خود با مشکلات اساسی مواجه بودند و عمدتاً از طبقات فقیر و کم‌درآمد بودند که به علت خصوصی‌سازی بیش از حد در کشورهايشان یا عدم توزیع مناسب ثروت یا تمرکز ثروت و قدرت در دست عده‌ای معدود دچار سرخوردگی، ناکامی و گسست هویتی شده بودند. بر همین مبنای، تصویر داعش در شبکه‌های اجتماعی خوشایند طبقاتی بود که احساس می‌کردند با پیوستن به داعش نه تنها هویت جدید بلکه منابع جدیدی نیز بدست می‌آورند (هادرا، ۲۰۱۵). خاروب^۱ (۲۰۱۵) در تحقیقی با عنوان «فهم خشونت‌گرایی افراطی: روان‌شناسی اجتماعی هویت و پویایی‌های گروهی» که عمدتاً بر رفتار خشونت‌آمیز گروه داعش متمرکز شده است نتیجه گرفتند؛ خشونت‌گرایی افراطی در اعضای داعش از جنبه‌ای مهم ریشه در فقر، بی‌ثباتی و خشونت‌های نمادین یا واقعی دارد که در کشورهای مبداءشان داشته‌اند؛ در واقع برنامه‌های اشتغال، توانمندسازی، حمایت‌های مالی دولتی از این اعضاء در کشورهايشان موثر واقع نشده است یا اصلاً برای این گروه به اجرا در نیامده است. در واقع از منظر اعضای داعشی که سرخورده و ناکام بوده‌اند؛ سیاست‌های اجتماعی-اقتصادی در کشورهای غربی (کشورهای مبداءشان) نوعی انسان‌زدایی را به ارمغان آورده است که این اعضاء نادیده گرفته شده‌اند و هیچ‌گاه قدرت تحرک اجتماعی نداشته‌اند بنابراین افراط‌گرایی در خشونت این اعضاء نمادی از انسان‌زدایی است که در آن اخلاقیات، ارزش‌ها و ترحم جایی ندارد (Kharroub, 2015).

۲-۲. چهارچوب نظری

نظریات این حوزه طیف وسیعی را شامل می‌شود که به طور مختصر به آن‌ها اشاره می‌شود. در مباحث جامعه‌شناختی نظریه تضاد طبقاتی مارکس تبیین‌کننده زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی پیوستن پیکارجویان به داعش است؛ بر اساس نظریه تضاد طبقاتی مارکس، توزیع بد و نامتوازن ثروت در نتیجه سوء حکومت و وجود ثروت‌های سرشاری همچون نفت در اغلب کشورهای اسلامی، تضاد طبقاتی را در این جوامع روزافزون کرده است. از دیدگاه مارکس انقلاب، عمل خشونت‌آمیزی است که با هدف دگرگون‌کردن کل جامعه انجام شده و نقد ساختارهای اجتماعی موجود به سبب سطح بالای نابرابری‌ای است که ایجادکننده دور باطل

1. Kharroub

فقر، جهل، گرسنگی و در نهایت خشونت می‌گردد (Gupta, 2004:3) اما اگر از زاویه‌ای دیگر به این موضوع توجه کرد باید گفت فقر و پردشدگی گروه‌های مختلف اجتماعی می‌تواند منجر به ناکامی-سرخوردگی منجر شود؛ مطابق با نظریه ناکامی-سرخوردگی، عامل اصلی رشد بنیادگرایی اسلامی، فقر است. هم فقر اقتصادی و هم فقر گفتمان سیاسی که دولت آن را تحمیل می‌کند. شرایط موجود در کشورهای نفت‌خیز عربی نشان می‌دهد عمده ثروت جامعه در دست عده‌ای محدود بوده و این کشورها دچار بی‌سوادی، مشکلات اقتصادی، بیکاری، پایین بودن سطح آموزش و مهارت و .... هستند اما همین موضوع در پیوستن جوانان اروپایی محروم و سرخورده نیز مصداق عینی دارد. سیاست‌های نئولیبرالیستی کشورهای اروپایی عملاً جمعیت بسیاری از مسلمانان یا حتی خود مسیحیان این کشورها را به حاشیه رانده است. به طوری که مطابق نظر اسکات آتران، طبقه بی‌بضاعت و ناامید در اروپا و به ویژه در فرانسه آماده افراط‌گرایی است (Bergen, 2015: 2). نگاهی به آمارهای فقر در کشورهای آسیای مرکزی که برخی از اعضای داعش از آن‌جا هستند نشان می‌دهد؛ در تاجیکستان ۸۵ درصد جمعیت زیر خط فقر زندگی می‌کنند. در قرقیزستان، به ویژه ساکنان جنوب این کشور اغلب بیکارند و بنابر آمار «سازمان بین‌المللی کار» در سال ۲۰۱۴، میزان بیکاری در تاجیکستان ۸ درصد، ازبکستان ۱۰ درصد، قرقیزستان ۸ و قزاقستان ۵ درصد بوده است (کریمی‌مله، پرشاسبی، ۱۳۹۴: ۱۸۱). اما توقف در عوامل اقتصادی موثر بر پیوستن به داعش چندان سودمند نخواهد بود و فراتر از عوامل اقتصادی به ابعاد اجتماعی نیز باید توجه نمود. براساس دیدگاه محرومیت نسبی، جنبش‌های اجتماعی، هنگامی سر بر می‌آورند که مردم احساس کنند از آن‌چه سهم عادلانه آن‌ها است، محروم شده‌اند و حتی لازم نیست محرومیت نسبی، واقعی و عینی باشد، بلکه تنها حس ذهنی بی‌عدالتی و نارضایتی جمعی برای احساس محرومیت کافی است (wu, 2018: 279) بر همین اساس حضور افراد طبقات متوسط و حتی مرفه نیز بر همین مبنا قابل پذیرش است. زندگی متزلزل طبقه‌های متوسط باعث می‌شود که آن‌ها مستعد پذیرش عملیات افراط‌گرایانه باشند (Bloom and Daymon, 2018: 374). افراط‌گرایی طبقه‌های متوسط سرخورده، مایوس و همیشه بیمناک از زیان اقتصادی بیشتر و ناتوان از اعتراض به سیاست‌های دولت، را قادر می‌سازد که دولت را به شدت هدف قرار دهند و با توجه به زوال تدریجی سایر وجوه ایدئولوژیک، این افراط‌گرایی، ماهیت اسلامی به

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۸

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

خود گیرد. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد پیوستن جنگجویان خارجی به داعش با پویای‌های طرد اجتماعی، محرومیت نسبی، سرخوردگی و ناکامی، ناامیدی از بهبود شرایط اجتماعی - اقتصادی و نداشتن گزینه‌های بیشتر برای انتخاب و تبعیض ارتباط دارد (Benmelech and Klor, 2016: 14; Kruglanski, 2003:3)

مطابق با نظریه تعارض واقع‌گرایانه مظفر شریف (۱۹۵۴)، رقابت معقول برای دستیابی به منابع کمیاب، به سرعت به تعارض تمام‌عیار تبدیل می‌شود و در چنین وضعیتی، نگرش‌های منفی که هسته مرکزی پیش‌داوری را تشکیل می‌دهند، رواج می‌یابند. با جدی‌تر شدن رقابت، نگاه افراد درگیر به یکدیگر، به صورت فزاینده‌ای منفی می‌شود. در این مرحله اعضای گروه گرایش دارند که مرزهای میان خود و دیگری را مستحکم کنند و گروه‌های دیگر را کوچک بشمارند و به فرادستی خود ایمان آورند. داعش با تقسیم جهان به درون‌گروه و برون‌گروه خود، توانسته است در جذب افرادی که با این ایدئولوژی هم‌ذات‌پنداری کرده و از سوی دیگر، با برون‌گروه داعش احساس تعارض می‌کنند، موفق باشند (Gerges, 2014: 12). در ذیل و برگرفته از تعارض واقع‌گرایانه شریف، نظریه هویت اجتماعی تاجفل و همکارانش قرار دارد که می‌توانند زمینه‌ها و علل پیوستن پیکارجویان به داعش را تبیین نماید. مطابق این نظریه، افراد در برابر قدرت، منزلت و اندازه گروه‌شان حساس هستند و تمایل دارند از ارزش‌ها و نشانه‌ها و نهادهای اجتماعی که مربوط به گروه‌شان است حمایت کنند، زیرا هویت اجتماعی برای آن‌ها مهم است. نظریه هویت اجتماعی بر این باور است که اگر رقابت گروه‌ها بر سر منابع مای باشد، تعارض با توزیع عادلانه منابع قابل حل و فصل است؛ ولی هنگامی رقابت بر سر افتخار، احترام و ارزشمندی و بهتر دیده شدن باشد، پیروزی و بُرد یعنی همه‌چیز و حل تعارض دشوار می‌شود. بر همین مبنا، این گروه‌ها تولیدات سایر گروه‌ها را بی‌ارزش دانسته و در تخصیص منابع نسبت به آن‌ها تبعیض قائل می‌شوند. هویت در این نظریه بر اساس احساس تعلق و عدم تعلق به درون‌گروه و برون‌گروه، تعریف می‌شود و این تعلق با اهمیت دادن احساس و ارزش به عضویت گروهی خود همراه است. بنابراین بحران هویت برخی از پیکارجویان داعشی به علت تبعیضات سایر گروه‌ها در کشورهای مبدا منجر به عضویت در گروهی شده است هویت اجتماعی مثبت را جستجو و آن را حفظ می‌کنند (هاوتن، ۱۳۹۳: ۲۳؛ ویلیامز، ۱۳۹۵: ۱۰۴؛ Abrams and Hogg 2001). از این منظر هویت

جمعی داعش سه پایه اصلی دارد: ۱- محیط ناامن که افراد را برای ایجاد ویژگی‌های اجتماعی جدید توانا می‌کند و افراد سرخورده و تحقیرشده می‌توانند به آن بپیوندند. این هویت جمعی باید این مطلب را روشن کند که دولت نمی‌تواند امنیتی را که افراد مستحق آن هستند و منابعی که لازم دارند را تامین کند؛ ۲- وسیله‌ای که مخاطبان را به گروه متصل کند، که در این رابطه دین پیوندی بسیار قوی است؛ ۳- منفعت شخصی. در واقع، هویت جمعی موقعیتی را ترسیم می‌کند که اگر کسی از دستورالعمل آن‌ها پیروی کند، امنیت فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی، تامین خواهد شد. این رویکرد در بیانیه ۱۶ ماده‌ای داعش که پس از گرفتن موصل صادر کرد و اعلام می‌کند: «کسانی که اشکال حکومت سکولار: جمهوری، بعثی، صفوی و ... را ایجاد کردند، موجب درد و رنج شما شدند. امروز زمان ایجاد دولت اسلامی است»، به خوبی دیده می‌شود (Kfir, 2014: 21).

دیدگاه دیگر در این ارتباط، دیدگاه هانا آرنت است. آرنت در کتاب «ریشه‌های توتالیتراریسم» معتقد بود برای فهم توتالیتر باید به روان‌شناسی توده‌ها پرداخت. توده به مجموعه‌ای از افراد بی‌هویت و سرگشته اطلاع می‌شود که در هر کشوری وجود دارند و طیف گسترده‌ای از افراد خنثی و لاقید سیاسی را شامل می‌شوند. این افراد نیازی به رد استدلال‌های مخالف احساس نمی‌کنند و پیوسته روش‌های منتهی به مرگ را بر ترغیب برتری می‌دهند و بیشتر با زبان ارعاب به جای بیان متقاعدکننده سخن می‌گویند. او معتقد است تمیزه‌شدن از ویژگی‌های جامعه مدرن است و می‌نویسد ذره‌ذره‌شدن و انفراد اجتماعی شدید موجب الحاق ملحق‌نشدگان سازمان‌نیافته به جنبش‌های توتالیتر می‌شود. ویژگی اصلی انسان توده‌ای نه سنگدلی و نه واپس‌گرایی، بلکه انزواداشتن روابط اجتماعی بهنجار است. جنبش‌های توتالیتر، سازمان‌های توده‌ای متشکل از افراد ذره‌ذره‌شده و جدا از هم است. این جنبش از فردفرد اعضای خود وفاداری تام و نامحدود و بی‌چون و چرا و دگرگونی‌ناپذیر می‌خواهد. این درخواست از این داعیه ایدئولوژیک آن‌ها مایه می‌گیرد که سازمانشان در زمان مقتضی، سراسر نژاد بشری را در بر خواهد گرفت. چنین وفاداری‌هایی را تنها می‌توان از انسان‌های کاملاً منزوی چشم داشت؛ انسانی که هرگونه پیوند اجتماعی‌اش بریده شده است و تنها از طریق تعلق به یک جنبش یا عضویت در حزی احساس می‌کند که در این جهان جایی دارد (کریمی‌مله، پرشاسبی، ۱۳۹۴: ۱۸۳).

۳- روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع پیمایشی و ابزار جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز، پرسشنامه محقق‌ساخته است. پرسشنامه محقق‌ساخته براساس مطالعات نظری در مقالات و منابع مختلف علمی است، طیف مورد استفاده برای سنجش شدت نظرات پاسخگویان، طیف لیکرت به صورت خیلی‌زیاد (۵)، زیاد (۴)، تاحدودی (۳)، کم (۲)، خیلی کم (۱) است. جامعه آماری تحقیق کلیه اساتید و صاحب‌نظران در رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مطالعات تروریسم، مطالعات خاورمیانه، مستقر در شهر تهران بودند. روش نمونه‌گیری گلوله‌برفی بود. در این نمونه‌گیری بعد از شناسایی اولین صاحب‌نظر از وی خواسته شد صاحب‌نظر یا استاد بعدی را نیز معرفی کند، به همین ترتیب نمونه‌گیری ادامه یافت؛ بر همین اساس ۳۰ نفر بدین شیوه انتخاب شد. متغیرها شناسایی شده برای تنظیم پرسشنامه محقق‌ساخته از منابع استخراج‌شده در جدول زیر آمده است.

جدول ۱- زمینه‌ها و بسترهای گرایش بیکارجویان به گروه داعش از کشورهای مختلف

ردیف	متغیر	منبع
۱	فقر	آزینوی، جوسی، ۲۰۱۵؛ آلامگیر؛ زاوادسکی، ۲۰۱۵؛ وود، ۲۰۱۵
۲	بیکاری	لیستر، ۲۰۱۴؛ آلامگیر، ۲۰۰۶
۳	حاشیه‌نشینی	کروگانسکی و همکاران، ۲۰۰۹؛ گرگس، ۲۰۱۴
۴	طرد اجتماعی و نادیده گرفته شدن	گرگس، ۲۰۱۴؛ وان‌هولست، ۲۰۰۶؛ نیومن، ۲۰۱۵
۵	بیگانگی اجتماعی	اوان، ۲۰۱۵؛ والنتم، ۲۰۱۰؛ ویلیامز، عدنان، ۲۰۱۰
۶	طرد سبک زندگی غربی	مینزلی، ۲۰۰۷؛ لیستر، ۲۰۱۴
۷	بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی	ویلیام، عدنان، ۲۰۱۰؛ وود، ۲۰۱۵؛ موخیفی، ۲۰۱۵
۸	محرومیت نسبی	وود، ۲۰۱۵؛ بارت، ۲۰۱۴؛ دابیق، ۲۰۱۴
۹	سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده	آزینوی، جوسی، ۲۰۱۵؛ بوم، ۲۰۱۰؛ برگن، ۲۰۱۵؛ وان‌هولست، ۲۰۰۶
۱۰	تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران)	نیومن، ۲۰۱۵؛ هویل و همکاران، ۲۰۱۵؛
۱۱	ناامیدی از بهبود شرایط زندگی	سزاری، ۲۰۱۴؛ خاروب، ۲۰۱۵
۱۲	شکاف‌های طبقاتی	تی‌سه، ۲۰۱۶؛ ال‌رفیع، ۲۰۱۳
۱۳	نابرابری اقتصادی-درآمدی	مارتینز، ۲۰۱۶؛ هادرا، ۲۰۱۵؛ ویکتوروف، ۲۰۰۵؛ خاروب، ۲۰۱۵
۱۴	بحران هویت	کفیر، ۲۰۱۴؛ گویتا، ۲۰۰۸؛ ال‌رفیع، ۲۰۱۳
۱۵	بیگانه‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب	عباس، ۲۰۱۵؛ ویکتوروف، ۲۰۰۶

فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام
جمعیت مطالعات جهان اسلام

یافته‌ها

نمونه تحقیق شامل ۲۳ مرد و ۷ زن بودند؛ ۲۷ نفر متاهل (۹۰٪) و ۳ (۳۰٪) نفر مجرد بودند. ۱۰۰٪ پاسخگویان دارای دکترای تخصصی بودند. ۲۲ نفر عضو هیات علمی دانشگاه و ۸ نفر دیگر دارای سمت‌های سازمانی بودند. ابتدائاً برای مشخص شدن وضعیت هر یک از عوامل یا متغیرها که به عنوان بستر و زمینه گرایش به داعش مطرح بوده است از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شد.

سؤال ۱: وضعیت هر یک از متغیرهای استخراج شده از منظر پاسخگویان چگونه است؟

نتایج حاصل از فرضیه اول که بررسی وضعیت هر یک از زمینه‌های محرک پیوستن به گروه داعش بود نشان داد؛ شکاف‌های طبقاتی در کشورهای مختلف (اعم از کشورهای غربی، آسیای مرکزی، شمال آفریقا و ...) با میانگین ۴/۶۶، نابرابری‌های اقتصادی-درآمدی با میانگین ۴/۴۰، بیگانگی‌ستیزی و اسلام‌هراسی با میانگین ۴/۳۰، بحران هویت با میانگین ۴/۲۳، و سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده، تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران) و ناامیدی از بهبود شرایط زندگی و حاشیه‌نشینی هر کدام با میانگین ۴/۰۳ بیشترین میانگین را به خود اختصاص داده‌اند. دقت در سایر بسترها و زمینه‌ها نیز نشان می‌دهد طرد سبک زندگی غربی با میانگین ۳/۹۳، بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی با میانگین ۳/۸۳ و محرومیت نسبی با میانگین ۳/۶۶ نیز میانگین بیشتری از خدمت‌موسط هر سؤال داشته‌اند و بسترهای مهمی برای پیوستن به گروه تروریستی داعش بوده است. در نهایت بیگانگی اجتماعی با میانگین ۳/۳۰، طرد اجتماعی و نادیده گرفته شدن با میانگین ۳/۲۶، فقر با میانگین ۳/۱۶ و بیکاری با میانگین ۳/۱۰ به رغم این که در رده‌های آخر قرار دارند میانگین بالاتری از خدمت‌موسط هر سؤال دارند که نشان‌گر تاثیر این گزینه‌ها بر پیوستن افراد به داعش بوده است. مجموعاً باید گفت به علت مطلوب بودن سطح معنی داری تمامی ۱۵ زمینه/بستر میانگین ($\text{sig}=0/000$)، آزمون تی تک‌نمونه‌ای مشخص کرد که بین میانگین هر مولفه یا خدمت‌موسط هر سؤال تفاوت معنی داری وجود دارد ($p < 05/0$) (جدول ۲).

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۱۲

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

جدول ۲. آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای مولفه‌ها یا بسترهای محرک پیوستن به گروه تروریستی داعش

sig	t	انحراف معیار	میانگین بدست‌آمده ^۱	بسترها و زمینه‌ها
0/0000	26/778	0/64772	3/1667	۱- فقر
0/0000	22/375	0/75886	3/1000	۲- بیکاری
0/0003	21/304	1/51428	4/0333	۳- حاشیه‌نشینی
0/0000	17/631	1/01483	3/2667	۴- طرد اجتماعی و نادیده گرفته شدن
0/0000	24/109	0/74971	3/3000	۵- بیگانگی اجتماعی
0/0000	36/935	0/58329	3/9333	۶- طرد سبک زندگی غربی
0/0000	35/461	0/59209	3/8333	۷- بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی
0/0000	30/388	0/66089	3/6667	۸- محرومیت نسبی
0/0000	33/038	0/66868	4/0333	۹- سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده
0/0000	30/751	0/71840	4/0333	۱۰- تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران)
0/0000	28/882	0/76489	4/0333	۱۱- ناامیدی از بهبود شرایط زندگی
0/0000	26/107	0/93710	4/4667	۱۲- شکاف‌های طبقاتی
0/0000	25/853	0/93218	4/4000	۱۳- نابرابری اقتصادی-درآمدی
0/0000	28/374	0/81720	4/2333	۱۴- بحران هویت
0/0000	33/540	0/70221	4/3000	۱۵- بیگانگی‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب

سؤال ۲: مهم‌ترین بسترها و زمینه‌های محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش کدام‌اند؟

به منظور تعیین اهمیت و اولویت‌بندی، میانگین بسترها/زمینه‌ها براساس آزمون فریدمن رتبه‌بندی شد. نتایج حاصل نشان داد؛ شکاف‌های طبقاتی با میانگین رتبه‌ای ۱۵/۲۰، نابرابری اقتصادی-درآمدی با میانگین ۱۴/۷۷، بیگانگی‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب با میانگین رتبه‌ای ۱۳/۹۵، بحران هویت با میانگین رتبه‌ای ۱۳/۶۸ مهم‌ترین زمینه‌ها و بسترهای پیوستن افراد به گروه تروریستی داعش بوده است. گروه دوم زمینه‌ها و بسترها از لحاظ درجه اهمیت (از منظر پاسخگویان) شامل تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی

۱. باتوجه به پنج‌گزینه‌ای بودن طیف لیکرت، میانگین هر سؤال به صورت استاندارد ۳ است بنابراین مبنای مقایسه میانگین‌های بدست‌آمده با میانگین نظری هر سؤال ۳ است.

مهاجران) با میانگین رتبه‌ای ۱۲/۱۵، ناامیدی از بهبود شرایط زندگی با میانگین رتبه‌ای ۱۲/۱۳، سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده با میانگین رتبه‌ای ۱۱/۸۳، طرد سبک زندگی غربی با میانگین رتبه‌ای ۱۱/۵۷ و بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی با میانگین رتبه‌ای ۱۰/۹۰ قرار داشتند. طرد اجتماعی و نادیده‌گرفتن شدن (۷/۶۷)، بیگانگی اجتماعی (۷/۳۵)، حاشیه‌نشینی (۷/۰۳)، فقر (۶/۴۰) و بیکاری (۵/۶۸) در رده‌های آخر اهمیت از منظر پاسخگویان قرار داشتند. آزمون فریدمن این تفاوت‌ها را معنی‌دار نشان داد ($p < 0.05$) (جدول ۳).

جدول ۳- نتایج آزمون فریدمن درباره بسترها و زمینه‌های محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش

میانگین رتبه	بسترها و زمینه‌ها
۶/۴۰	فقر
۵/۶۸	بیکاری
۷/۰۳	حاشیه‌نشینی
۷/۶۷	طرد اجتماعی و نادیده‌گرفته شدن
۷/۳۵	بیگانگی اجتماعی
۱۱/۵۷	طرد سبک زندگی غربی
۱۰/۹۰	بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی
۹/۹۷	محرومیت نسبی
۱۱/۸۳	سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده
۱۲/۱۵	تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران)
۱۲/۱۳	ناامیدی از بهبود شرایط زندگی
۱۵/۲۰	شکاف‌های طبقاتی
۱۴/۷۷	نابرابری اقتصادی-درآمدی
۱۳/۶۸	بحران هویت
۱۳/۹۵	بیگانه‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب

Sig=0000/ X2= 150527/ DF=19

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی-پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۱۴

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

بحث و نتیجه گیری

پدیده‌های اجتماعی چندبُعدی بوده و در علت‌یابی و شناخت بسترهای آن به عوامل داخلی و خارجی دقت ویژه‌ای نمود. تروریسم نیز به عنوان یک پدیده اجتماعی-سیاسی از این قاعده مستثنی نیست. متأسفانه در سال‌های اخیر تبلیغات رسانه‌ای و تحلیل‌ها و تفسیرهای مختلف، تروریسم را زاییده بیگانگان و دخالت کشورها در امور یکدیگر معرفی کرده است و گروه‌های تروریستی را ابزار دست دولت‌ها نشان داده‌اند، اما وقتی با گروهی نظیر داعش روبرو می‌شویم که توانسته به واسطه تبلیغات یا سایر ابزارها صدها تن را از کشورهای خود روانه میدان‌های جنگ نماید به این نکته پی می‌بریم که زمینه‌ها و بسترهای اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی قوی در کشورهای مبداء این پیکارجویان وجود دارد که محرک و مشوق پیوستن این افراد به گروه‌های تروریستی بوده است و جنگجویان خارجی عضو داعش که از کشورهای اروپایی آمده‌اند نیز بر اهمیت و بررسی زمینه‌ها و محرک‌های داخلی این موضوع افزوده است. تحقیق حاضر با هدف تبیین و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش از منظر جامعه‌شناختی صورت گرفت. با توجه به اهمیت گروه تروریستی داعش در تحولات چندسال اخیر دو کشور عراق و سوریه به طور اخص و کشورهای منطقه و اروپایی به طور اعم، مجموعه‌ای از بسترها و زمینه‌های مشوق گرایش افراد به گروه تروریستی داعش از منابع اغلب غربی استخراج شد و در اختیار صاحب‌نظران این حوزه که اغلب از رشته‌های جامعه‌شناسی و علوم سیاسی بودند قرار گرفت. نتایج نشان داد؛ شکاف‌های طبقاتی، نابرابری اقتصادی-درآمدی، بیگانه‌ستیزی و اسلام‌هراسی در غرب، بحران هویت، به عنوان ۵ زمینه مهم پیوستن افراد به گروه تروریستی داعش از منظر پاسخگویان بوده است. این یافته‌ها با نتایج تحقیقات تی‌سه (۲۰۱۶)، هادرا (۲۰۱۶)، خاروب (۲۰۱۵)، اشرف‌نظری و پیرانی (۱۳۹۶)، امینیان، زمانی‌زمانی (۱۳۹۵)، کوهکن‌باقری و باقری (۱۳۹۴)، کریمی‌مله و گرشاسبی (۱۳۹۴)، محمدیان، ترابی (۱۳۹۴)، زارغان (۱۳۹۴) هم‌پوشانی دارد. در تبیین باید گفت در کشورهای خاورمیانه به علت انباشت ثروت نفتی در دست عده‌ای محدود و تشدید الگوی مصرف‌گرایی غربی با جمعیت نسبتاً گسترده‌ای از افراد بی‌سواد، کم‌سواد، فاقد مهارت و حاشیه‌نشین مواجه هستیم که از بسیاری از حقوق خود محروم شده‌اند و ساختار سیاسی این کشورها به علت عقب‌ماندگی اجازه هیچ‌گونه اعتراض را نیز نمی‌دهند

این موضوع سبب می‌شود که نوعی حس محرومیت، سرخوردگی و ناامیدی از بهبود شرایط زندگی یا رسیدن به اهداف آینده نیز بروز نماید یا حتی در خود کشورهای اروپایی مناطق حومه کلان‌شهرهایی نظیر پاریس و لندن مرکز تمرکز مهاجران بیکار، طردشده، و فقیر است که علنا و عملا می‌توانند به واسطه حادثه‌ای بحران‌آفرین باشند. مطابق با تئوری کاستلز حاشیه‌نشینان آمادگی زیادی برای تشکیل جنبش‌های اجتماعی یا پیوستن به گروه‌های افراطی دارند (به آتش کشیدن بیش از ۲۰ هزار خودرو در سال ۲۰۰۸ در اطراف پاریس مصداق عینی شورش حاشیه‌نشینان بود نسبت به تبعیضات نژادی و نابرابری‌های اجتماعی-اقتصادی که در دوران وزیرکشوری نیکولاس سارکوزی اتفاق افتاد). در کشورهای آسیای مرکزی نیز همین وضعیت بیکاری، فقر و تبعیض و سیاست‌های ضداسلامی (از جمله سیاست اسلام کریم‌اف) نیز وجود دارد. باید اضافه نمود؛ مدرنیته مصرفی با تبعیضات خود در کشورهای غربی مطابق با نظر ارنست موجبات تفرد و انزوای بیش از پیش افراد شده است و این افراد بالقوه آماده خشونت هستند در همین حال تبلیغات رسانه‌ای غربی نیز نوعی بیگانه‌هراسی و اسلام‌هراسی را نیز القاء می‌کنند که موجبات گسترش فاصله اجتماعی بین مهاجران مسلمان و شهروندان آن کشور می‌شود. همه این عوامل به همراه عدم توزیع مناسب ثروت به همراه عدم توانایی جذب گروه‌های حاشیه‌نشین و بستن راه‌های تحرک اجتماعی این اقشار موجبات ایجاد زمینه‌های شورش، یا پیوستن به گروه‌های شورشی و تروریستی نظیر داعش را فراهم ساخته است. نتایج مربوط به سایر عوامل نیز نشان داد زمینه‌ها و بسترهایی نظیر؛ تبعیضات (شغلی، درآمدی، استخدامی، خدماتی، مهارتی و آموزشی مهاجران)، ناامیدی از بهبود شرایط زندگی، سرخوردگی و ناکامی در رسیدن به اهداف آینده، طرد سبک زندگی غربی، بی‌عدالتی اجتماعی-اقتصادی، طرد اجتماعی و نادیده گرفتن شدن، بیگانگی اجتماعی، حاشیه‌نشینی، فقر، و بیکاری در پیوستن به گروه تروریستی داعش موثر بوده است. این یافته، نتایج تحقیقات این یافته‌ها با نتایج تحقیقات تی‌سه (۲۰۱۶)، هادرا (۲۰۱۶)، خاروب (۲۰۱۵)، اشرف‌نظری و پیرانی (۱۳۹۶)، امینیان، زمانی‌زمانی (۱۳۹۵)، کوهکن‌باقری و باقری (۱۳۹۴)، کریمی‌مله و گرشاسبی (۱۳۹۴)، محمدیان، ترابی (۱۳۹۴)، زارعان (۱۳۹۴) را از این جنبه مورد تایید قرار می‌دهد که وجود انواع تبعیضات، فقر و حاشیه‌نشینی در کشورهای فرستنده بیکار جو به داعش سبب شده است که عملا با تداوم نابرابری و انواع محرومیت‌ها مواجه باشیم؛ زمانی که

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراسات العالم الإسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باسی جهان اسلام

۱۶

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعية دراست العالم الاسلامي
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

افراد در محلات فقر زندگی می‌کنند و منبع درآمد مناسبی ندارند نوعی فقدان تعهد و تعلق نسبت به کل جامعه در بین آن‌ها پدید می‌آید که زمینه‌های سرخوردگی و ناامیدی آن‌ها را فراهم می‌آورند در واقع این افراد از یک محل کنده شده‌اند و در پی پیوستن به گروهی دیگر هستند گروهی که با آموزه‌های مذهبی به عنوان ایدئولوژی مسلط بر فعالیت خود نه تنها شرایط بحرانی اعضاء در کشورهای مبداء را حاصل اقدامات دشمنان خود (برون‌گروه متخاصم) می‌دانند بلکه فعالیت و نبرد با این دشمن را راه رسیدن به آرمان‌های خود می‌پندارند. در واقع جهادگرایی و پیکارجویی سنگربندی جدید و ایده‌آلی تلقی می‌شود که اعضاء از جا کنده شده به بهترین نحو می‌توانند هویت و هستی خود را بروز دهند از بیگانگی و طرد اجتماعی نجات پیدا کنند. اتفاقاً موفقیت داعش در جذب اعضاء پیامی به جهانیان است که ایدئولوژی‌های خطرناک و واپس‌گرا می‌توانند در زمان کم اقدامات خطرناک و تخریب‌گری انجام دهند چرا که دارای افرادی سرخورده، ناامید، بیگانه از محیط اجتماعی، طردشده و مورد تبعیض واقع شده هستند. بر همین اساس، اعضاء غربی داعش (مسلمان یا غیرمسلمان) در دل حسی از انتقام و کینه نسبت به جوامع تبعیض‌آفرین، طردکننده و داغ‌زننده غرب می‌پروراند و نوعی انسان‌زدایی را به ویژه در کشتن گروگان‌های غربی به نمایش می‌گذارند چرا که مطابق تحقیق خاروب اعضاء داعش این حس را در کشورهای مبداء داشتند که به علت سیاست‌های اجتماعی-اقتصادی دول غربی از گردونه جامعه خارج شده و هیچ‌گاه دیده نخواهند شد از همین‌رو، با پیوستن به داعش نه تنها سبک زندگی غرب را طرد می‌کنند بلکه اساساً گفتمان آزادی و دموکراسی غربی را به چالش می‌کشند. بنابراین ضرورت دارد برای جلوگیری از گسترش تفکرات و ایدئولوژی‌های خطرناک نظیر داعش، دول غربی در سیاست‌های حمایتی از کشورهای عربی که موضوعات حقوق بشری اصلاً جایی ندارد تجدیدنظر نهائی شود چرا که بسیاری از فقرای کشورهای عربی از اعضاء فعال داعش هستند همچنین سیاست‌های نئولیبرالیستی اقتصادی که بر تشدید خصوصی‌سازی و کاهش مسئولیت‌پذیری دولت در زمینه‌های اجتماعی-اقتصادی تأکید دارد مورد تجدیدنظر اساسی قرار گیرد. اما نکته مهم برای جامعه‌شناسان این است که بتوانند لایه‌های پنهان جنبش‌های اجتماعی و زمینه‌های محرک آن را شناسایی نمایند همانطور که ملاحظه شد از منظر پاسخگویان عوامل اجتماعی-فرهنگی به همراه عوامل اقتصادی زمینه‌های محرک اصلی برای پیوستن افراد به گروه داعش بوده است

و این تفکر که تنها دخالت‌های خارجی موجب تشکیل گروه‌های تروریستی می‌شود تنها در کنار زمینه‌ها و بسترهای اجتماعی-اقتصادی معنی می‌یابد.

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام
جمعیت تراست العالم الاسلامی

منابع

- اشرف نظری، علی؛ پیرانی، شهره (۱۳۹۶). نظریه هویت اجتماعی و بازنمایی کنش هویتی داعش. فصلنامه مطالعات ملی، ۷۰، سال هجدهم، شماره ۲. صص. ۷۷-۹۸.
- امینیان، بهادر؛ زمان، سیدحسام‌الدین (۱۳۹۵). چارچوبی نظری برای تحلیل رفتار گروه داعش. تحقیقات سیاسی و بین‌المللی: بهار ۱۳۹۵، دوره ۸، شماره ۲۶ - از صفحه ۱ تا صفحه ۲۴
- آذین، احمد؛ سیف‌زاده، علی (۱۳۹۴). بررسی زمینه‌های اجتماعی و سیاسی ظهور داعش در خاورمیانه. سال ۲۹، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۴، ۲۲-۲۷-۵۰.
- زارعان، احمد (۱۳۹۳). زمینه‌های ظهور و گسترش داعش در محیط امنیتی غرب آسیا. آفاق امنیت: تابستان ۱۳۹۳، دوره ۷، شماره ۲۳ - از صفحه ۶۷ تا صفحه ۹۶.
- کریمی‌مله، علی؛ گرشاسبی، رضا (۱۳۹۴). بررسی چرایی پیوستن جنگجویان خارجی به داعش. پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال پنجم، شماره اول، بهار ۱۳۹۴، صص. ۱۷۹-۱۵۵.
- کوهکن باقری، علیرضا؛ باقری، سامیه (۱۳۹۴). زمینه‌های شکل‌گیری گروه داعش در آسیای مرکزی. پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام، سال پنجم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۴، صص ۱۸۳-۲۰۷.
- محمدیان، علی؛ ترابی، قاسم (۱۳۹۴). بسترها و عوامل موثر در شکل‌گیری گروهک تروریستی داعش. سیاست دفاعی: زمستان ۱۳۹۴، دوره ۲۳، شماره ۱ (پیاپی ۹۳) - از صفحه ۲۱۸ تا صفحه ۲۳۰.
- ویلیامز، ری (۱۳۹۵). روان‌شناسی تروریسم، از مجموعه مقالات پیرامون تروریسم، ترجمه رضا دانشمندی، مشهد: مرنديز، صص ۱۰۰-۱۱۳.
- Abbas, Tahir (2015). Preventing Islam phobia and Radicalization. Council of Europe. Strasbourg. France.
- Abrams, D., Hogg, M.A (2001). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination, New York: psychology press.
- Awan, Akil. N. (2015). Religion, Youth and the Effect of ISIS Narrative on Radicalization in the West, in "From the Desert to World Cities, The new Terrorism". Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Benmelech, Efraim, and Klor, Esteban F. (2016), "What Explains the Flow of Foreign Fighters to ISIS?", NBER Working Paper 22190.
- Bergen, Peter (2015) IMU Members Pledge Support to ISIS, Foreign Policy, available at:<http://foreignpolicy.com/2015/03/31/imu-members-pledge-support-to-isis>.
- Bloom. panel Mia., Daymon , Chelsea (2018). Assessing the Future Threat: ISIS's Virtual Caliphate. Orbis. Volume 62, Issue 3, 2018, Pages 372-388
- Briggs, Rachel obe & Tanya Silverman (2014). Western Foreign Fighters Innovations in

Responding to the Threat. Institute for Strategic Dialogue.

Cesari, Jocelyne (2014). Understanding the Dynamics of ISIL Mobilization: The Challenge of Foreign Fighters. In: Multi-Method Assessment of ISIL. A Strategic Multilayer Assessment (SMA) Periodic Publication.

Gerges, Fawaz A. (2014). ISIS and the third wave of jihadism, current history. December.

Gupta, Dipak K. (2008), Understanding Terrorism and Political Violence. London: Routledge, available at: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/03/what-isis-really-wants/384980/>

Hadra, Dana (2015). ISIS: Past, Present and Future? ProISIS Media and State Formation. A Senior Honors Thesis: Boston College.

Hoyle, Carolyn & Aalexandra Bradford & Ross Frenett (2015). Becoming Mulan? Female Western Migrants to ISIS. Institute for Strategic Dialogue. In: From The Desert to World Cities, The new Terrorism. Konrad-Adenauer-Stiftung. Peresin, Anita (2015). Fatal Attraction: Western Muslimas and ISIS. Perspective on Terrorism. Vol. 9. No. 3.

Kfir, Isaac (2014), "Social Identity Group and Human (In) Security: The Case of Islamic State in Iraq and the Levant (ISIL)", Institute for National Security and Counterterrorism (INSCT), Dec 2014, 1-48.

Kruglanski, Arie W. (2002), "Inside the Terrorist Mind University of Maryland, College Park", Paper presented to the National Academy of Science, at its annual meeting, April 29, Washington, D.C, available at: <https://terpconnect.umd.edu>.

Martinez, L. (2016). Number of ISIS Fighters in Iraq and Syria Drops, Increases in Libya, US Official Says. ABC News.

Mokhefi, Mansouria (2015). France after Paris: Domestic radicalization and policy Responses, in: From the Desert to World Cities, The new Terrorism. Konrad-Adenauer-Stiftung.

Neumann, Peter R. (2015). Western Jihadists in Syria and Iraq: A Preliminary Overview.

Tse, Tiffany (2016). ISIS and Recruitment: How Do Demographics Play a Role? A Senior Honors Thesis. Carnegie Mellon University.

Wu, Tianchi (2018). Landpower, Time, and Terrorism: A Strategy of Lightness in the Counter-ISIS Campaign. Orbis. Volume 62, Issue 2, 2018, Pages 278-293.

Zavadski, Katie (2015). "The United States of ISIS: More Popular Than Al Qaeda

فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام

۲۰

سال هشتم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۷

Ever Was.” The daily Beast, September 11, 2015. <http://www.thedailybeast.com/articles/2015/09/11/the-united-states-of-isis.html>

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۰۸۰۲۰۱

به این مقاله این گونه ارجاع دهید:

مرادی، مصطفی؛ شایگان، فریبا؛ نویدنیا، منیژه (۱۳۹۷)، «تبیین جامعه‌شناختی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای محرک پیوستن پیکارجویان به گروه تروریستی داعش از منظر صاحب‌نظران ایرانی»، *فصلنامه پژوهش‌های سیاسی جهان اسلام*، س ۸، ش ۲، تابستان ۹۷، صص ۲۱-۱.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیتة تراست لعلوم الاسلامی
فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های بنیادی جهان اسلام

۲۱

تبیین جامعه‌شناختی و اولویت‌بندی زمینه‌ها و بسترهای ...